

**КИЇВСЬКИЙ КОЛЕДЖ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

«ПЕРШОРОЗУМ УКРАЇНИ»

Доповіді учасників
педагогічних читань

**8 лютого 2018 р.
м. Київ**

8 лютого 2018 року відбулись педагогічні читання в рамках культурно-просвітницької програми Всеукраїнські Сковородинські навчання «Пізнай себе», заснованої Міністерством освіти і науки України за ініціативи Українського фонду культури з нагоди 300-річного ювілею великого українського мислителя-мудреця, педагога, філософа, поета, композитора, музиканта, культурно-освітнього подвижника **Григорія Савича Сковороди**.

Метою читань було ознайомити викладачів коледжу із творчою спадщиною, педагогічними принципами й філософськими ідеями українського мислителя.

Представлені доповіді допоможуть поринути у час Сковороди, дізнатися про ті фактори, які впливали на формування світогляду майбутнього мислителя, пізнати його філософські ідеї та творчу спадщину і, безсумнівно, відкрити для себе щось незнане у ньому.

Упорядник: Капран С.Б., к. п. н., викладач циклової комісії документознавчих дисциплін

ОГОЛОШЕННЯ

8 лютого о 14.00 в ауд. 405
відбудуться педагогічні читання на тему:
«Тершорозум України»
у рамках культурно-просвітницької програми
Всеукраїнські Сковородинські навчання “Пізнай себе”,
приурочені 300-річному ювілею великого українського
мислителя-мудреця, педагога, філософа, поета, композитора,
музиканта, культурно-освітнього подвижника

Григорія Савича Сковороди

Програмою педагогічних читань передбачено ознайомитись із творчою спадщиною, педагогічними принципами й філософськими ідеями мислителя.

Запрошуються викладачі коледжу

elenaaranko.ucoz.ru

ЗМІСТ

Педагогічні читання на тему: «Першорозум України». <i>Сценарій</i>	4
Пустовойт Л.А. ЗАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО НА ТРАГІЧНОМУ ІСТОРИЧНОМУ ТЛІ УКРАЇНИ.....	6
Дехтярчук В.В. ВПЛИВ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ НА ФОРМУВАННЯ ПОГЛЯДІВ Г. СКОВОРОДИ	9
Орендарчук Г.О. ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ Г. СКОВОРОДИ.....	16
Силенок Г.А. ІДЕЯ САМОПІЗНАННЯ У ФІЛОСОФСЬКИХ РОЗДУМАХ Г. СКОВОРОДИ.....	18
Сарнавська Л.В. ЛЮДСЬКА СУТНІСТЬ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ «ФІЛОСОФІЇ СЕРЦЯ» Г. СКОВОРОДИ...	20
Титенко М.В. ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ Г. СКОВОРОДИ В ПОГЛЯДАХ НА ОСОБИСТІТЬ	23
Траневська Л.О. ІДЕЯ «СРОДНОЇ ПРАЦІ» В СПАДЩИНІ Г.С. СКОВОРОДИ	26
Наздратенко М.Л. АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ «ДРУЖБА» У ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНОМУ ВИМІРІ Г. СКОВОРОДИ.....	27
Маркова А.М. Г. СКОВОРОДА – ВИДАТНИЙ МУЗИКАНТ, КОМПОЗИТОР, СПІВАК	31
Капран С.Б. «ПІЗНАЙ СЕБЕ»: НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР	35

Педагогічні читання на тему: «ПЕРШОРОЗУМ УКРАЇНИ»

(сценарій)

Ведуча. Доброго дня, шановні колеги. У 2022 році в Україні відзначатимуть 300-річний ювілей великого українського мислителя-мудреця, педагога, філософа, поета, композитора, музиканта, культурно-освітнього подвижника *Григорія Савича Сковороди*.

Міністерство освіти і науки України за ініціативи Українського фонду культури заснувало культурно-просвітницьку програму Всеукраїнські Сковородинські навчання «Пізнай себе».

Програмою цих навчань передбачене проведення освітньо-виховних, поетично-музичних і науково-просвітницьких заходів в усіх українських закладах освіти.

Сьогоднішні педагогічні читання проходять у рамках озвученої програми і мають на меті ознайомити нас із творчою спадщиною, педагогічними принципами й філософськими ідеями українського мислителя Григорія Сковороди.

Ми з вами поринемо у час Сковороди, дізнаємось про ті фактори, які впливали на формування світогляду майбутнього мислителя, пізнаємо його філософські ідеї та творчу спадщину, і безсумнівно відкриємо для себе щось незнане в ньому.

Пропонуємо переглянути презентацію про Григорія Савича Сковороду.

Презентація

Ведуча. Про епоху часів Григорія Савича Сковороди доповідь *Пустовойт Людмили Анатоліївни «Зародження українського бароко на трагічному історичному тлі України»*.

Доповідь Пустовойт Л.А.

Ведуча. На формування особистості впливає багато обставин, однією з найважливіших є вплив вчителя. Саме про це доповідь *Дехтярчук Вікторії Вікторівни «Вплив особистості вчителя на формування поглядів Григорія Сковороди»*.

Доповідь Дехтярчук В.В.

Ведуча. «*Філософія освіти Григорія Сковороди*» тема виступу *Орендарчук Галини Олексіївни*.

Доповідь Орендарчук Г.О.

Ведуча. Головний педагогічний принцип Сковороди – розвиток природних здібностей людини. Зміст людського буття бачив у самопізнанні. Засуджував усілякі спроби розпалювання ворожнечі між народами. У майбутньому суспільстві вважав необхідними відносини братерства і любові. Щастя людини

вбачав у праці, яка відповідає її природним нахилам. У подальших виступах доповідачі детальніше зупинять нашу увагу на філософських ідеях Григорія Савича. **Ганна Анатоліївна Силенок** розкриє сутність *ідеї самопізнання*.

Доповідь Силенок Г.А.

Ведуча. Про людську сутність через призму «філософії серця» у доповіді Людмили Вікторівни Сарнавської.

Доповідь Сарнавська Л.В.

Ведуча. Михайло Васильович присвятив свій виступ гуманістичним ідеям Г. Сковороди в поглядах на особистість.

Доповідь Титенко М.В.

Ведуча. Про одну з провідних ідей - *ідею «сродної праці» в спадщині Г.С. Сковороди* доповідь Людмила Олексіївна Траневська.

Доповідь Траневська Л.О.

Ведуча. Марія Леонтіївна Наздратенко здійснила *аналіз концепту «дружба» у філософсько-етичному вимірі Г. Сковороди*.

Доповідь Наздратенко М.Л.

Сковорода – композитор. Звучить пісня на слова і музику Сковороди

Ведуча. Г. Сковорода – багатогранна особистість. Щойно ви прослухали пісню, автором слів і музики є Григорій Сковорода. *Про видатного музиканта, композитора, співака* доповідь Аліна Миколаївна Маркова.

Доповідь Маркова А.М.

Пісня «Котилися вози з гори»

Колядка «Ангели»

Пісня «До свободи»

Ведуча. Щоб підвести підсумки, спробуємо дати собі відповідь на запитання: що українці шукали і продовжують шукати в Сковороді вже не одне століття, що шукає в Сковороді кожен з нас сьогодні? Чи не має сквородинське «пізнай себе» національний вимір? Що й змушує звертатись до його філософії не одне покоління українців.

Доповідь Капран С.Б.

Ведуча. Одне слово, у пошуках власної ідентичності ми дедалі частіше звертаємося і будемо звертатись до Сковороди. Будемо читати, вивчати, співати твори Григорія Савича Сковороди.

Пісня «Всякому городу нрав і права» у виконанні Ніни Матвієнко.

Ведуча. Дякуємо усім за участь у педагогічних читаннях.

ЗАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО НА ТРАГІЧНОМУ ІСТОРИЧНОМУ ТЛІ УКРАЇНИ

У складну добу злету та падінь українська культура XVII-XVIII століть збагатилася невмирущими цінностями, які увійшли в скарбницю світової культури. Найхарактернішою рисою культури українських земель цієї доби було використання стилю бароко, яке отримало назву «українське бароко».

Стиль бароко виник в Італії наприкінці XVI ст. і прийшов на зміну стилю Відродження. В XVII ст. бароко поширився в більшості європейських країн. Бароко означає «перлина неправильної форми». Йому характерні певні риси: урочистість, пишність, динамічність; посилення ролі церкви і держави, поєднання релігійних і світських мотивів, образів; ускладнена форма; складна метафоричність, алегоризм; прагнення вразити читача пишним, барвистим стилем, риторичним оздобленням твору; трагічна напруженість і трагічне світосприймання.

Бароко охоплювало всі сфери духовної культури — архітектуру, літературу, образотворче і прикладне мистецтво, музику, театр.

Серед країн православно-слов'янського регіону мистецтво бароко набуло найвищого розквіту саме в Україні у другій половині XVII-XVIII столітті і набрало своєрідних мистецьких форм і національного колориту.

Розвиток українського бароко припадає на складний період в історії українського народу — час, що вмістив у собі кілька історичних подій — визвольну боротьбу, державність, руїну, втрату завоювань і закріпачення.

У середині XVII століття відсутність власної держави, втрата національної еліти, церковний розкол, окатоличення, полонізація українців, закріпачення селян спонукали українців до масового народного виступу. Народне повстання 1648 року переросло у визвольну війну, яка згодом трансформувалася у національну революцію під проводом Б. Хмельницького. Під час національно-визвольних змагань на українських землях виникла гетьманська держава. Боротьба, на жаль, закінчилася поразкою, територіальним розколом українських земель, періодом «руїни», поділом українських земель між сусідніми державами:

Річчю Посполитою та Московською державою. У 1686 році свою самостійність втратила і протягом століть зазнавала русифікації Київська православна митрополія, яку було підпорядковано Московській патріархії.

Після підписання «Вічного миру» центр політичного і культурного життя українських земель зосереджується на Лівобережжі, яке українці називали Гетьманщиною, а росіяни – Малоросією. Особливістю перебування Лівобережжя у складі Росії в ХУІІІ столітті був тотальний, безперервний, хвилеподібний наступ самодержавства на права України від Петра І до Катерини ІІ. «Це той Перший, що розпинав неньку Україну, а Друга – доканала вдову-сиротину» – так характеризував ставлення до України російських можновладців Т.Г. Шевченко. Спроби гетьмана І. Мазепи, П. Орлика зберегти козацьку автономію зазнали поразки. Після смерті гетьмана І. Скоропадського заборонені були вибори Гетьмана, а всі питання вирішував новий орган – Малоросійська колегія, яка завдала значного удару по автономії України. У другій половині ХУІІІ ст. частина козацької старшини намагалася відновити автономні права Гетьманщини. Останнім гетьманом став Кирило Розумовський (1750—1764), який намагався відстоювати певну свободу Гетьманщини в галузі фінансів, здійснив перетворення у козацькому війську, провів реформу судової системи, виношував плани про заснування в гетьманській столиці Батурині університету. «За Розумовського Гетьманщина пережила «золоту осінь» своєї автономії» (О. Субтельний).

Започатковану Петром І політику централізації та русифікації України закінчила Катерина ІІ. У 1764 р. було ліквідовано гетьманство та відновлено Малоросійську колегію, метою діяльності якої була поступова, але неухильна ліквідація автономії України. У 1775 р. російськими військами була зруйнована Запорізька Січ. Розсіяні запорожці подалися на Кубань та за Дунай, де створили козацтво та нову Задунайську Січ.

У 1781 р. було знищено полковий адміністративний устрій України і Гетьманщину реорганізовано у три губернії: Київську, Чернігівську та Новгород-Сіверську. В усіх губерніях замість українських заведено російські адміністративні, судові та податкові установи. У 1783 р. козацькі війська реорганізовано у десять кавалерійських полків російської армії. Того ж року в Україні введено кріпацтво, селян прикріплено до землі. Гетьманщина та козацький політичний і соціальний устрій перестали існувати. Так було ліквідовано останні залишки автономії України.

Після успішних для Росії війн з Туреччиною Росія приєднала до свого складу землі між ріками Дніпром та Бугом, Бугом та Дністром. Крим був проголошений незалежним від Турецької імперії і у 1783 р. приєднаний до Росії.

Правобережжя і західноукраїнські землі залишалися під гнітом шляхетської Польщі, а становище народних мас тут постійно погіршувалось. Це

призвело до зростання соціального напруження та виникнення гайдамацького руху і руху опришків. Влада короля була номінальною, утвердилось всесилля магнатів, які видавали свої закони і постанови. Таке внутрішнє політичне становище в країні привело до занепаду польсько-шляхетської держави в другій половині XVIII ст. і її розділення між Росією, Прусією і Австрією.

Наприкінці XVIII ст. більша частина українських земель перебувала у складі Російської імперії, Галичина, Закарпаття та Буковина – у складі Австро-Угорщини.

Українська культура XVII-XVIII ст. – це духовний образ однієї з найважливіших епох нашої історії, який в культурному відношенні був надзвичайно плідним. Українська культура цієї доби зазнавала значного впливу як європейської, так і російської культур і визначалася домінуванням барокового світогляду. На Правобережжі бароко розвивалося на основі європейської традиції. На лівобережній Україні сформувався оригінальний варіант барокової культури, який отримав назву «українського», або «козацького», бароко.

Своєрідним критерієм рівня духовної культури народу є стан освіти та науки в суспільстві. Осередком освіти та науки, центром культурного життя в Україні був Київський колегіум, згодом перетворений на Києво-Могилянську академію. Тривалий час Академія була єдиним вищим навчальним закладом Східної Європи.

Культурний процес в українських землях значною мірою ускладнювався мовною політикою російського та польського урядів. Спочатку у Польщі було видано закон, який виключав українську мову з адміністративного вжитку. А у 1720 р. вийшла заборона російського уряду друкувати українські книжки рідною мовою.

У XVIII ст. почав слабнути релігійний вплив на наукові уявлення. Розвивалися медицина, фізика, хімія, астрономія. З'явилися перші підручники з цих дисциплін, почалося їх викладання в навчальних закладах.

Література означеного періоду була різножанровою і різноманітною тематично. Реалістичне світобачення для барокової свідомості нехарактерне. Світ у більшості творів постає сповненим містики, гіпербол, темних метафор, надмірно емоційних станів, а часом і просто фантасмагоричним. Та й свідомість того часу тяжіє до таємниць і чудес. Дослідники відзначають, як у Європі взагалі, так і в Україні, дивовижну забобонність найширших верств населення – від еліти до простолюду. Деякі рукописи чи листи того часу містять багато оповідей про містичні явища.

Багато писалось в ці часи мемуарно-історичних творів. Однак козацька визвольна боротьба, а пізніше Коліївщина породили особливий пласт національної літератури, сповненої глибоких патріотичних почуттів, експресії,

патетики. Думи, пісні, плачі, діалоги, різні драматичні форми були присвячені козацьким діянням.

На початку XVII століття зароджується українська драматургія – відома як шкільна драма.

Багато важить в українській культурі цього часу музика. Найвідомішими осередками музичної освіти були Глухівська співацька школа та Києво-Могилянська академія. Чарівною величчю наповнена музика А. Веделя, М. Березовського, Д. Бортнянського – композиторів, слава яких вийшла за межі Батьківщини. З їх іменами пов'язаний розвиток симфонічної музики — концертів, кантат, ораторій.

Зросла професійна майстерність діячів художнього мистецтва. Одним з найяскравіших представників бароко в українському живопису був Іван Руткович із Жовкви. Всесвітньо відомі були художники – майстри портретного живопису Д. Левицький, В. Боровиковський. Серед скульпторів найвідомішим майстером цієї доби був Пінзель.

Найвищі мистецькі шедеври бароко втілено в архітектурі: дерев'яні та кам'яні храми, палаци, замки. Андріївська церква у Києві – архітектурний шедевр світового значення.

Завершення доби бароко в історії української культури було пов'язане з появою чи не найзначнішого в історії філософської думки в Україні вчення, творцем якого був видатний філософ і поет, співак і музикант, байкар і педагог Григорій Савич Сковорода, якого Микола Вінграновський назвав «Першорозумом України».

Дехтярчук В.В.

ВПЛИВ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ НА ФОРМУВАННЯ ПОГЛЯДІВ Г.С. СКОВОРОДИ

Протягом сторіч геополітичне розташування України між Заходом і Сходом, безперервна боротьба за власну державність, утримання на позиціях православ'я серед експансії католицизму й мусульманства створюють brutальні умови для власного національного й суспільно-державного розвитку. У

суспільній і державницькій історії України XVII-XVIII ст. «чи не єдиним яскравим винятком є діяльність Києво-Могилянської академії», за часи функціонування якої з 1615 р. до 1817 р. «розквітла українська освіта, наука і мистецтво». Даний період науковець О.В. Сухомлинська означає в історії педагогіки як період українського бароко, у якому виник «феномен людини бароко в усіх своїх суперечностях», як «універсальний образ діяча бурхливої епохи воєн і руйнацій, який копіткою повсякденною працею на своїй малій ділянці намагався вдосконалити суспільство, змінити його на краще». Саме в таких умовах національна еліта, яка була об'єднана Києво-Могилянською академією, визначає вектор розвитку, який став напрямом розвитку всього суспільства. Академія зберігає національні надбання у царині освіти, виховання, віри, традицій, і водночас стає на шлях засвоєння західноєвропейських духовних здобутків, що стало своєрідним культурним компромісом між східною, слов'яно-візантійською, й західною, європейською, культурою.

Григорій Сковорода навчався з 12 років у Києво-Могилянській академії протягом кількох років (1734–1741, 1744–1745, 1751–1753 роках), із перервами, які пояснюються різними причинами, і повертався до навчання при першій же можливості. Викладачами Григорія Сковороди в Києво-Могилянській академії були видатні постаті українського бароко: Симеон Тодорський, у якого в 1738–1741 рр. студіював Григорій німецьку, грецьку та старогрецьку мови; Павло Конюшкевич, що вів клас поезії, який відвідував Сковорода у 1738–39 н.р.; Сильвестр Ляскоронський, що навчав риторики у 1739–40 р. У 1740–41 навчальному році Сковорода перебуває перший рік у класі філософії, де читає в цей час Михайло Козачинський (щоправда другий рік в цьому класі Сковороді завершити не довелося, оскільки змушений був залишити Академію за наказом про набір співаків до придворної капели і зміг продовжити навчання у класі філософії лише у 1744–45 р. у того ж таки викладача, повернувшись із Санкт-Петербурга). У 1751 р. Г. Сковорода після поїздки за кордон і вчителювання у Переяславі починає вчитися в богословському класі Георгія Кониського, де проводить і другий навчальний рік 1752–53, і з якого його як кращого студента академії навесні 1753 р. митрополит Тимофій Щербицький направляє вчителювати до свого друга Степана Томари в с. Коврай. Богословська освіта Григорія Сковороди (тобто завершальний курс Києво-Могилянської академії) залишилася незакінченою, що він і засвідчує в подальшому, називаючи себе «студентом богослов'я».

Як наукова й освітня інституція Києво-Могилянська академія охоплює кілька напрямів відтворення і розвитку національної культури: освітній, науковий і просвітницький. Провідні ідеї та й саме спілкування з викладачами – видатними діячами української культури – під час навчання не могли не вплинути на талановитого Григорія Сковороду. У життєвому шляху й творчій

спадщині Г.С. Сковороди можна спостерігати наслідування й розвиток кращих ідей української науково-педагогічної думки.

Серед іншого Академія розв'язувала складне мовне завдання. Як відомо, розвиток національної мови – визначальний фактор існування нації, і саме в Києво-Могилянській академії він знайшов всебічну підтримку. Там функціонує і вивчається кілька мов, якими на той час говорила і послуговувалася освічена Європа. Наукову основу викладання іноземних мов – грецької, німецької, польської, французької – було закладено саме викладачами Києво-Могилянської академії. Багато хто з них, а саме Симеон Тодорський (1701-1754), Варлаам Лящевський (бл. 1704-1774), Давид Нащинський (1721-1793) навчалися в Галле (Німеччина), в Магдебурзькій академії, яка мала славу світового центру мовознавства. Заслугою професорів і викладачів Києво-Могилянської академії стало залучення до наукового і ділового вжитку української книжної мови, витіснення з неї церковнослов'янizmів і латинizmів, збагачення її народною, а також науковою і літературознавчою лексикою, що призвело до формування літературної української мови. Не зважаючи на соціально-історичні події XVII-XVIII ст., в культурному житті українського бароко переважала українська мова.

Досить довго навчання Г.С. Сковороди охоплювало й тривалі подорожі країнами Західної Європи. Попри те, що він не мав вищої освіти (хоча були неодноразові спроби отримати вищу освіту у кращих університетах Будапешта, Відня, Братислави та Галле), він досконало оволодів такими мовами, як латинська, єврейська, грецька, польська, німецька, італійська та французька; глибоко сприйняв дух тогочасного просвітництва, віру у всемогутність людського розуму, в торжество правди й справедливості. До того ж він прекрасно грав на флейті та органі.

Сковорода був неординарною особистістю, взяти хоча б факт його вчителювання у Харкові. Замість оцінок Григорій Савич писав «туповат», «туп», «весьма туп», «суцая бестолковщина». Або: «понят», «весьма понят», «наверное понят», «возможно не понят». Розумників оцінював званнями: «остр», «весьма остр», «зверок вострой», тобто той, що знання хапає на льоту.

Про знання і ставлення до мов Григорія Сковороди свідчать факти його біографії. Не останнім аргументом для залучення Г. Сковороди до складу групи співвітчизників з метою поїздки до Токаю було його володіння західними мовами, що й дозволило йому навчатися, слухаючи лекції в університетах Європи. Висунення кандидатури Григорія Сковороди для виховання і навчання діда Степана Томари теж, певна річ, відбулося із врахуванням його блискучої підготовки з усіх дисциплін і знання кількох іноземних мов. Наслідуючи принципи навчання іноземним мовам в Академії, Г. Сковорода використовує для спілкування в листах і одночасно навчання свого учня латину, грецьку. У той же час застерігає у своїх творах, що навчання, особливо на початкових стадіях, має

здійснюватись рідною мовою. І саме рідною українською Григорій Сковорода пише свої роздуми, надзвичайно близькою до народної розмовної мови складені його найбільш відомі та шановані народом України пісні та байки.

Показовим для врахування впливу особистості вчителя на формування вихованців є випадок із викладачем Ляскоронським (чернець ім'я Сильвестр) (р.н. невід. – 1754), який пише «Трагедокомедію» – великодню драму. Цінність твору в тому, що автор свідомо виходить за рамки сталих правил і обмежень цього жанру, демонструючи творче ставлення до оточуючого світу.

Аналізуючи творчість та ідеї одного з авторитетніших професорів Академії Мануйла (Мануїла) Козачинського (чернець ім'я Михайло) (1699-1755) [10], можна ясно побачити підґрунтя педагогічних ідей Григорія Сковороди. У філософський курс вчений ввів розділ психології, в якому розглядав питання психології діяльності, волі, емоцій і характеру. М. Козачинському належить термін «свідомість» в позначенні людської душі. Учений відокремлював людську діяльність від діяльності тварин, критерієм чого слугували усвідомленість мети і визначення засобів для її реалізації; вбачав природу людини в цілеспрямованій діяльності.

На думку М. Козачинського, людина, що приходить у світ, наділена «потенціями» розумової діяльності. У процесі життєдіяльності формується так звана «друга природа» людини, яка разом із «загальною природою», даною від народження, становить ціле – індивідуальність, особистість.

Значним кроком уперед у вченні Козачинського, що характеризує розвиток гуманітарної науки XVIII ст. в цілому, була думка про те, що людина формується із власних задатків за допомогою виховання, діяльності і самовиховання: «...чеснота не є від природи... але від вправи... Діючи справедливо, ми стаєм справедливими». Метою розвитку він вважав досягнення справжнього блага й уникнення лиха, що можливе лише завдяки цілеспрямованому навчальному і виховному процесу. У М. Козачинського виховання і вдосконалення особистості лежить в площині моральності вчинків, і шлях до цього – невтомна праця.

Ідея М. Козачинського про об'єднання в індивідуальності «загальної» і «другої» природи людини, яка формується протягом життя, у Г. Сковороди знаходить відтворення у філософському трактуванні «двох натур» людини – видимої і невидимої, матеріальної і духовної. Суть людини Григорій Сковорода бачить у її внутрішньому змісті: «... мисль єсть главною нашою точкою... А посему-то она часто і серцем називається. Ітак, не зовнішня наша плоть, но наша мисль – то главный наш человек. В ней-то ми состоім. А она єсть нами» [6, с. 160]. І саме про формування і вдосконалення другої природи йдеться у педагогічних настановах Григорія Сковороди.

Михайло Козачинський у педагогічній діяльності спирався на переконання, що основою чеснот людини є розум, а рушієм усього – освіта. Отже, пильної уваги педагогів потребує розвиток розумових здібностей учнів. Григорій Сковорода, поділяючи погляди свого вчителя на першочерговість навчання й зазначаючи, що «праздность тяжелее гор Кавказских», наголошував на постійному пізнанні: «Немає години, не придатної для занять корисними науками, і хто помірно, але постійно вивчає предмети, корисні як у цьому, так і в майбутньому житті, тому навчання – не труд, а втіха». І визначає мотиваційний аспект навчання: «Коли не любити всією душею корисних наук, то всякий труд буде марним» [7, с. 220-221]. Особливо Григорій Сковорода підкреслює, що наука принесе користь, якщо вона відповідає внутрішній потребі людини, її «сродності»: «наука приводит в совершенство сродность. Но если не дана сродность, тогда наука что может совершить? Наука есть практика і привычка і есть дочь натури» [6, с. 438]. Проте відповідальність за моральність вчинків Григорій Сковорода покладав не на розум, а на «серце», тому постійно присутня в його творчості тема духовного збагачення і вдосконалення особистості.

Ключовою позицією Г.С. Сковороди, підґрунтям його вчення, що базується на постулаті М. Козачинського про пізнання світу, є ідея самопізнання. «Узнай себе», «не разуміть себе самага, слово в слово, одно і то же есть, как і потеряшь себе самага», – ця думка пронизує твори Г.С. Сковороди. Він наполягає на необхідності самопізнання: «Іщи, ступай в двері, мети хорошенько дом. Рий в ньом. Перебирай все. Вывідивай закаулки. Вишупивай всі потайники, іспитивай, прислушивайся...» [6, с. 220]. Самопізнання, за Г.С. Сковородою, веде до самовдосконалення: людина, яка переймається самопізнанням «преображається во источник», який «вічно парою дишет, оживляющею і прохлаждающею». Ідея саморозвитку – «всяк есть тим, чие сердце в ньом» [6, с. 154]. Від самопізнання Г.С. Сковорода іде до самореалізації, він доводить, що розкриття внутрішньої сутності людини слід скоординувати із її місією в суспільстві, з'ясувати її «сродность» до певного виду діяльності.

Услід за М. Козачинським, Григорій Сковорода зазначає, що праця відрізняє людей від «глупомудрой мартішки». У Г.С. Сковороди саме праця, напруження інтелектуальних і моральних сил стає тим шляхом, яким має йти людина не лише в пізнанні світу, самопізнанні, але й в постійній роботі з духовного самовиховання, зростання, тобто саморозвитку. Григорій Савич наголошує, що «щасливіший, хто залюбки обробив ниву душевну свою». Понад усе Г. Сковорода ставить доброчесність, яка «робить щасливим і зберігає щастя».

Наслідуючи М. Козачинського, який бачив щастя людини у вмінні користуватися власним розумом, умінні індивіда постійно узгоджувати особисту поведінку із його власною «природою», Г. Сковорода порівнював щастя з

«веселієм сердечним», «душевним миром», «радістю серця», «благим серцем», радив: «Збери свої думки і в собі самому шукай справжніх благ», але, відчуючи соціальну природу людини, наставляв: «Колупай всередині себе колодязь тієї води, яка зросить і твій дім, і сусідські. Всередині тебе є та основа, яку Плутарх називає джерелом спокою: намагайся це джерело очистити...».

Думка Г.С. Сковороди – це розуміння щастя як реалізації особистості відповідно до потреб і можливостей – встановлення «нерівної рівності». Збереження здоров'я і оволодіння «мистецтвом життя» – «жити за натурою, задовольняючись малим», постійне моральне самовдосконалення, а також набуття певного ціннісного рівня людського існування, виявом якого є «вдячність», – ось складові сквородинського щастя.

Призначення, а отже і щастя кожної особистості, індивідуальне, але, за переконанням Г.С. Сковороди, його можна досягти кожному, пізнавши себе і примінивши свої здібності за принципом «сродності».

Науковець Оксана Пахльовська зауважувала про те, що «зі стін Академії вийшов новий тип українського інтелектуала, який згодом блискуче вивершиться і разом з тим завершиться в геніальній постаті Сковороди». В історії України, особливо в періоді бароко, постатей, рівних Г.С. Сковороді за глибиною теоретичних відкриттів, новаторством думок, силі інтелекту було немало. Геніальність Григорія Сковороди виявилася в тому, що він продемонстрував «відмову вільного розуму від нав'язаних інституційних регламентацій, автономію інтелекту від апріорних моделей» [4, с. 25].

Аби зберегти свободу дій і поглядів він відмовляється від офіційних посад і почестей. Цей вибір дав змогу Григорію Сковороді шляхом просвітництва найширших народних мас зберегти свої ідеї, заронивши зерна свого вчення в народну свідомість.

Так склалися соціально-історичні умови, що саме Григорій Сковорода і тільки Григорій Сковорода – не лише творець, а й провідник своїх ідей у життя – зміг повною мірою передати нащадкам свої погляди, ставши тим містком між періодом українського бароко і епохою українського відродження, який дозволяє говорити про тяглість українських педагогічних ідей і творче їх використання у педагогіці пізніших періодів.

Отже, Григорій Сковорода творчо узагальнив і розвинув думки своїх попередників, створивши власну оригінальну філософсько-етичну систему, на якій ґрунтувалися його педагогічні погляди щодо розвитку особистості.

Григорій Савич Сковорода розумів розвиток передусім як скероване особистістю самовиховання, духовне вивищення особистості. «Внутрішній», духовний розвиток особистості для Сковороди мав найбільшу цінність.

Головна відмінність педагогічних поглядів Г.С. Сковороди від поглядів його сучасників у тому, що основна робота з навчання і виховання має

відбуватися у внутрішньому світі особи. Тобто розвиток особистості – це самонавчання і самовиховання. Зростання моральності, духовне самовдосконалення – складові особистісного розвитку. Шлях саморозвитку – постійна напружена праця із засвоєння основ наук і вправлення в моральних вчинках, збагаченні духовного світу особистості. На думку Г.С. Сковороди, людина народжується для щастя і основне завдання педагога – не зашкодити вільному її розвитку відповідно до нахилів і здібностей, даних природою. Педагогічні пріоритети Г.С. Сковороди, а отже і педагогічна мета – навчити людину самопізнанню, рефлексії, адекватному сприйняттю світу і себе в ньому, а також постійному набуттю нових знань і самовдосконаленню, тобто розвитку.

Цікаво, що будучи досить відомою людиною в Україні завдяки своїм поглядам, переконанням, він не мав жодного свого надрукованого твору за життя, але майже в кожному інтелігентному домі були рукописні копії його творів. Сковорода був одним з останніх представників згасаючої епохи бароко з її академіями, мандрівними спудеями, рукописними книгами, латиною і церковнослов'янською мовою.

Література:

1. Брюховецький В.С. Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст.: Енцикл. вид. / Упоряд. З.І. Хижняк; За ред. В.С. Брюховецького. – К. : Вид. Дім «КМ Академія», 2001. – 736 с.: 290 іл. – С. 7–10.
2. Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст.: Енцикл. вид. / Упоряд. З.І. Хижняк; За ред. В.С. Брюховецького. – К. : Вид. Дім «КМ Академія», 2001. – 736 с.: 290 іл.
3. Кремень В. Україна: Шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації: Монографія / В. Кремень, В. Ткаченко. – К. : Видавничий центр «ДрУк», 1999. – 448 с.
4. Пахльовська О. Києво-Могилянська академія як чинник становлення національної самобутності Української культури: парадокси еволюції // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст.: Енцикл. вид. / Упоряд. З.І. Хижняк; За ред. В.С. Брюховецького. – К. : Вид. Дім «КМ Академія», 2001. – 736 с.: 290 іл. – С. 19–26.
5. Радишевський Р.П. Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко / Р.П. Радишевський, В.Б. Свербигуз // НАН України. Міжнародна школа україністики. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2006. – 552 с.: іл.
6. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах / Г. Сковорода. – К.: «Наукова думка», 1973. – Т. I.
7. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах / Г. Сковорода. – К.: «Наукова думка», 1973. – Т. II.
8. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні, О.В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. – №1. – С. 37–40.
9. Сухомлинська О.В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки До нового виміру / О.В. Сухомлинська // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України. Академія педагогічних наук України. – Частина 1. – Харків : «ОВС», 2002. – 640 с. – С. 37–54.
10. Українська педагогіка в персоналіях: У2 кн. Кн. 1: Навчальний посібник / За ред. О.В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – 624 с.
11. Хижняк З.І. На шляхах історії // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст.: Енцикл. вид. / Упоряд. З.І. Хижняк; За ред. В.С. Брюховецького. – К.: Вид. Дім «КМ Академія», 2001. – 736 с.: 290 іл. – С. 11–18.

Орендарчук Г.О.

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Мислителі всіх часів і народів розуміли, наскільки важливою є проблема освіти. Людство завжди прагнуло з'ясувати для себе, що і як воно передасть нащадкам у спадок, якими мають бути діти, онуки, чому їх навчати. Цими проблемами переймався і відомий український філософ Григорій Сковорода, про що відмічають дослідники його творчості О. Базалук, І. Ворфоломеєва, Н. Кавалерова, Н. Іванова, Н. Мозгова, М. Попович, О. Туляков, Л. Ушкалов, Ю. Федів.

Григорія Сковороду часто називають українським Сократом. Давньогрецький мислитель Сократ був першим філософом в історії європейської культури, який досліджував проблеми людини, її свідомості, моралі, освіти. Його ж називають першим просвітником в історії людства. Чому в історії розвитку філософської думки в Україні таку ж роль відводять Григорію Сковороді?

По-перше, для українського філософа, як і для Сократа, здобуття освіти не зводилось до набуття простої суми знань, інформації. Справжнє знання, на думку Григорія Сковороди, не можна просто отримати чи запозичити, воно завжди є особистим досягненням, результатом зусиль власного мислення. Філософа цікавила проблема, як навчити людей мислити за допомогою дискусій і бесід. Він вів мандрівний спосіб життя, любив спілкуватися з людьми, вступати з ними в діалоги, суперечки. Мабуть, не випадково майже всі його твори містять у назві слово «діалог» або його варіанти (бесіда, розглагол, розговор тощо). Діалогічність, вважав Григорій Сковорода, є тією вимогою в навчанні і вихованні, без якої не можна залучити людину до різних «світів» та думок, до визнання багатовимірності буття людини. У процесі діалогу виробляється вміння висловлювати і обґрунтовувати свою точку зору, піддаючи кожному ідею відкритому і всебічному обговоренню. Пошук істини в процесі діалогу, на думку Григорія Сковороди, передбачає не тільки критичне ставлення до позиції іншого, але й вміння піддавати критиці власні думки.

По-друге, метою освітнього процесу Григорій Сковорода, як і Сократ, вважав пізнання істини та моральне самовдосконалення. Чого, на думку українського філософа, учитель повинен навчати молодих людей, аби вони стали на шлях істини й щастя? Весь освітній процес має бути спрямований на те, щоб

допомогти учневі в пошуках самого себе, розуміння і осмислення своєї внутрішньої сутності, свого покликання, вважає Г. Сковорода.

На думку Сковороди, через свою любов до людини Бог дав їй все необхідне, причому, все, що потрібне, зробив легким, а непотрібне – важким, складним. Найбільш потрібним для кожної людини є щастя, «мир душевний». Причому, щасливим може стати кожен, бо щастя міститься в нас самих. Щастя полягає в пізнанні самого себе як образу Божого. Пізнаючи себе, ми знаходимо душевний спокій. «Пізнай себе», «поглянь у себе» – стає центральним мотивом філософії Сковороди, як і філософії Сократа.

Самопізнання має допомогти людині знайти свою «сродну» працю, тобто здатність до виконання певного виду діяльності: «до плуга, до шаблі чи до мудрості». Якщо людина зрозуміє це і знайде своє покликання, то для неї «нужное станет нетрудным, а трудное станет ненужным». Наука ж може сприяти самовдосконаленню лише при наявності задатків «сродності»: «...Наука приводит в совершенство сродность. Но если не дана сродность, тогда наука что может совершить? Наука есть практика и привычка и есть дочь природы. Птица может научиться летать – не черепаха».

Для досягнення внутрішнього спокою потрібно дотримуватися правила про «сродність», жити в злагоді з індивідуальним характером, із власною природою, не насилувати своїх здібностей і обдарувань. «Сродна» праця дає людині впевненість, відчуття повноти буття, душевний спокій. Будучи легко здійсненою, «сродна» праця приносить людині насолоду не тільки своїми наслідками, винагородами чи славою, а самим своїм процесом. Вона є важливим засобом духовного самоутвердження, самовдосконалення, здоров'я душі людини, а отже, і щастя.

По-третє, Сковорода вважає, що головною, найважливішою наукою в освітньому процесі має стати наука про людину та її щастя – філософія. Призначенням філософії Сковорода вважає обґрунтування сутності людини, її пізнання та визначення щастя людини, що філософ вважає справою нелегкою.

Хоча людина вивчає різні науки, але вони потрібні не завжди і не всім, а щастя хочуть усі люди. Точні науки покращують умови матеріального існування, але вони не можуть дати людині знання про найголовніше: як стати щасливим? Пошуками відповідей на ці питання займається філософія. Григорій Сковорода, як і Сократ, не створює теоретично оформленого і систематизованого філософського вчення. Він розумів філософію не як зібрання текстів, творів, а як «практичну філософію», як вміння жити в Богові, у гармонії з природою, у мирі з людьми і власною совістю. «Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне, – то й усе світле, щасливе, блаженне. Оце і є філософія», – стверджував Сковорода.

Силенок Г.А.

ІДЕЯ САМОПІЗНАННЯ У ФІЛОСОФСЬКИХ РОЗДУМАХ ГРИГОГІЯ СКОВОРОДИ

*«Зberi всередині себе свої думки і в собі самому шукай справжніх благ.
Копай всередині себе криницю для тої води, яка зрсить
і твою оселю, і сусідську.»
Г. С. Сковорода*

Григорій Савич Сковорода стверджував, що головною метою людського життя є філософія, бо саме «філософія, або любов до мудрості, скеровує усе коло діл своїх до тієї мети, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам, яко голові усього. Коли дух веселий, думки спокійні, серце мирне, – то й усе світле, щасливе, блаженне».

Г. Сковорода вважав, що сутність речей не лежить на поверхні, її не можна пізнати безпосередньо органами відчуття. Справжнім пізнанням є тільки пізнання внутрішньої суті, «закономірності», «натури», тобто пізнання істини. На думку мислителя, істина конкретна, нескінченна, як і природа, вона розширюється і поглиблюється разом з розвитком наших знань, науки і практики.

Роздуми Г. Сковороди спираються на головні християнсько-світоглядні категорії: любов, віру, щастя, смерть та інші. Він шукає відповідь на складні життєві питання – хто така людина, який зміст її життя, для чого ми приходимо у цей світ, які основні грані людської діяльності? Філософ шанував людину праці, і його твори пронизані ідеєю, що праця є найвищою моральною чеснотою людини. Справжнє щастя, підкреслював він, полягає не в багатстві або плотській насолоді, не в марній славі або честолобстві, а в розумному задоволенні матеріальних і духовних потреб, у душевному спокої, в корисній праці, в гармонійному поєднанні того, що задовольняє внутрішні духовні вимоги людини, і того, що служить інтересам загалу.

Він закликав почати філософське освоєння світу з простого: пізнати віру та любов у всій повноті, бо це і є пізнання людини. Поділяючи світ на істинне та тлінне, Г. Сковорода віддає перевагу Вічності, Богу. Він вважає, що розуміння віри та любові складається у повсякденній необхідності цих понять.

Філософ стверджує, що найважливішим у людині є її душа, або, як він називає, – «серце», із якого виходять і думки, і бажання, і почуття. Як релігійний

мислитель, Сковорода в центр усієї філософії ставить ідею Бога, ототожнюючи його із «природою», «натурою». Його теорія самопізнання спрямовує людину до пізнання цієї божественної сутності.

Важливою є теза про двоїстість у всьому: видиме і невидиме, зовнішнє і внутрішнє, тілесне і духовне, тлінне і вічне, твар і Бог, матерія і форма, старе і нове, явне і таємне.

Звідси й твердження про те, що матеріальний (видимий) світ існує всюди, але так само всюди існує і невидимий світ. В основі всіх речей, їх діяльності, як вважав Сковорода, лежить невидима натура (Бог, дух). У філософському творі «Нарцис» (1767) він пише, що невидимість «першенствує» в усіх без винятку речах матеріального світу і в самій людині. Вона всьому є основою, початком, а сама – безпочаткова, не обмежена ні часом, ні місцем, ні статтю.

У працях Сковороди Бог означає не тільки невидиму природу чи просто природу, а й закономірність, що лежить в основі існування матеріального світу.

Любов та віра, на думку філософа, дають змогу людині вийти за межі свого тлінного звичайного «Я». «Крізь любов та віру людина пізнає себе», — твердить Сковорода. Пріоритет тези «пізнай себе», як відомо, належить Сократу. Але у Сковороди вона набула нового для філософських вчень звучання: «пізнай себе», тобто пізнай природу людини у таких її вимірах, як віра, надія, любов. Пізнати себе, як і зовнішній світ, людина, на його думку, може тільки через самопізнання. Невидима людська натура не сприймається органами чуття, для її пізнання необхідні інтелектуальна інтуїція, осяяння, самозаглиблення.

Сковорода вважав, що за допомогою самопізнання можна дійти до найвищого досягнення людського духу – Богопізнання. Саме такий шлях людини до Бога показує Сковорода у своїх творах.

Поняттями, протилежними любові та вірі, у Сковороди є сум, туга, нудьга, страх. Вони позбавляють людину здоров'я і роблять її душу приреченою на слабкість. Тому Сковорода наполягає на тому, що запорукою здоров'я людини є її радість, так званий кураж.

Він формулює один із важливих постулатів свого світорозуміння: до життя не можна підходити як до чогось готового, повністю заданого зовнішнім середовищем. Його треба будувати самому на філософських засадах. Через філософію треба досягти не просто істини буття, а буття в істині.

«Подивись на світ цей, – писав він. – Поглянь на рід людський. Адже він є книга...». Тобто у розумінні Сковороди життя є книгою, яку треба не лише читати, а й писати. Життя твориться, як філософський трактат, хоч воно і не пристосоване до бібліотечних полиць, де стоять запліснявілі од старості фоліанти, проте має загального з ними родича – невидиму основу існування, ідеї добра, краси, істини, за якими пишуться книжки і гортаються сторінки власного життя.

Таким чином, Сковорода намагається сконструювати життєвий простір людини не тільки за допомогою раціонально визначених філософських понять, а й за допомогою того, з чим повсякденно має справу людина і що одночасно має для неї вирішальне значення.

Сковорода навчав, що найбільше й фактично єдине завдання філософії – шукати правду і прагнути до неї. Але в умовах людського життя ця ціль недосяжна, і щастя людини полягає саме в тому, що вона в усьому мусить шукати правди і жити в гармонії з природою.

Філософська спадщина Г. С. Сковороди не втратила свого значення і в наш час. Наука про самопізнання українського філософа та його теорія про природні здатності мають практичний інтерес у педагогіці, з метою формування у молодого покоління світоглядної позиції про необхідність пошуку себе та свого місця у суспільстві, максимального використання з користю і для себе, і для суспільства власних природних здібностей та нахилів.

Сарнавська Л.В.

ЛЮДСЬКА СУТНІСТЬ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ «ФІЛОСОФІЇ СЕРЦЯ» Г.С. СКОВОРОДИ

Григорій Сковорода – символ і творець української мудрості. «Мудрість» – широка, як земля, світлом яка до неба подібна [3], яку не відділяв від філософії, як розум не відділяв від серця. Його філософія – це філософія серця, як і вся українська філософія: істину сприймає і розумом, і серцем, і навіть з пріоритетом серця над розумом.

Сковорода створює своє вчення про «серце», як позасвідомі і надрозумові глибини людської душі. Серце людини, викликає Сковорода, ширше всіх сфер і небес: «О серце! Бездонне, усіх вод та небес ширина... Яке ти глибоке! Усе обіймаєш й утримуєш, а тебе ніщо не вмщує!» Серце, а не розум виступає джерелом бажань, почуттів і думок. Серце – символ того, що називається душею, осереддям людського в людині, її таємничою, непізнаваною сутністю.

«Серце» в філософії Сковороди – це єдність думок, почуттів і прагнень людини, що відображає повну протилежність філософії Просвітництва і

раціоналізму XVIII ст. Суть якої полягає у вираженні сутності людини через розум.

Відповідно до філософії Сковороди «єдність думок» полягає в тому, що думки, зумовлюючи почуття особистості, в той же час самі стають глибоко інтимними, задушевними. Вони, виходячи із глибини душі особистості, зігріті її почуттями, стають переконаннями, визначаючи тим самим її дії.

Разом з тим людське серце виступає інструментом пізнання, саме у серці повинні з'єднатися розум і віра, розум і воля людини. Мета самопізнання – розумом осягнути, а волею наблизитися до Бога, до істини. «Сердечне» пізнання, як пізнання правдиве, здійснюється через символи і образи.

Сковорода переконаний, що мудрість дана людині для того, щоб вона утверджувала добро через творення «внутрішньої людини» і долала зло через руйнування «зовнішньої людини». Божа мудрість «озливається по тілу, робить його сильнішим» [5]. Сковорода вбачав дві людини в людині одній – «пан» і «слуга» [6]. І сьогодні в роботі зі студентською молоддю як в теорії, так і у практиці ниткою Аріадни має стати скворидизація моральних, фізичних, духовних інтересів та їх поглядів на життя. Сковорода добре розумів, що проблема людини – найскладніша і найважча [5]. Джерелом добра є істинне розуміння суті речей і процесів, з яких виростають віра і сила, що формують істину і свободу. Джерелом зла є хибне розуміння (або нерозуміння) суті речей і явищ, з якого випливають безглуздя і слабкість, що реформують у хибу й рабство. З цього випливає, що добрі наміри серця спрямовуються для внутрішнього, духовного, тобто істинного світу, а злі – до зовнішнього, тілесного, тобто хибного світу. Тому духовне пов'язане з Істиною і Свободою, а тілесне – з Хибою та Рабством.

Людина за Сковородою є також «малий світ», «світик» або «мікрокосмос». Сковорода у своїх творах не робить спроб детального порівняння великого та малого світу. Наука Сковороди про мікрокосмос у протилежність до відповідної науки Ренесансу та Бароко на заході, забарвлена не натурфілософічно, а етично та релігійно, тим більш, що він із науки про мікрокосмос не робить ніякого метафізичного вжитку, а використовує її у своїй етиці та теорії пізнання. Основу концепції Сковороди про преображення людини становить взаємозв'язок «серця» та мікрокосмосу з наукою про внутрішню людину. Адже, Сковорода, на українському ґрунті, став творцем оригінальної «кордоцентричної» філософії, суттю якої є те, що, розглядаючи людину як «мікрокосмос» і поділяючи її на «внутрішню» та «зовнішню», він вміщує чисте, правдиве серце у «внутрішню людину», роблячи його, таким чином, центром цього мікрокосмосу.

«Внутрішня людина», за Сковородою, тотожна Богу і визначена його атрибутами («вічно жива», «ціла», «подібна до сонця» тощо) і серце за походженням теж є елементом божественного у людині, і визначається

епітетами Бога, воно є «вогнистим», «неподільним», «цілісним» центром душі; воно є тією «божественною іскрою», котра репрезентує в людині Бога. Отже, «внутрішня людина» і «серце» становлять незлитне сполучення, котре має божественні ознаки і є глибинною суттю людини, тим чистим джерелом, з якого вона черпає свої сили. З ними пов'язане і визнання людини як мікрокосмосу, бо в сердечній глибині внутрішньої людини криється усе, що є в цілому світі.

Сковорода в досить оригінальний спосіб вирішує проблему протиставлення почуттів та розуму, об'єднуючи їх в серці і надаючи йому дві пізнавальні функції: чуттєву та раціональну. «... притаємна думок наших безодня і глибоке серце – одне і те ж. Але дивно! Як це можливо, що людиною є не зовнішня чи крайня її плоть, як люди вважають, але глибоке серце, або думка його, вона-бо найточнішою є людиною і головою»; «...людина складається не із зовнішньої своєї плоті та крові, але думки і серце її – ось істинна людина». Розумна, пізнаюча частина внутрішнього центру людини – серця не протиставляється його емоційно-чуттєвій частині, а з'єднується з нею в цілісному пізнавально-чудовому інтенційному акті. Але надання Сковородою думці важливої ролі зробило можливим для деякого з дослідників говорити про раціональне забарвлення його філософії. У зв'язку з цим слід підкреслити, що хоча обидві частини – емоційна та раціональна – з'єднуються у Сковороди в пізнавальному акті, вони не є рівноправні. Сковорода надає явну перевагу емоційно-чуттєвій стороні, бо «думки наші виростають у серці», а «...сердечний мир перевершує всякий розум».

«Внутрішня людина» живе, за Сковородою, не хитромудруваннями розуму, а силою сердечного чуття. Згадаймо, що і своїх близьких та друзів ми найбільше цінуємо не за зовнішність чи «раціоналістичність», а за сердечність та внутрішні якості, які становлять їхню суть. Український мислитель так про це каже: «Кожен є тим, чиє серце в ньому: серце вовче – істинний вовк, хоч обличчя людське; серце боброве – є бобер, хоча вигляд вовчий; серце вепрове – є вепр, хоч вигляд бобровий».

Проте, це не означає, що Сковорода нехтує розумом. Він скоріше прагне до злагоди і гармонії між серцем і розумом (згодом це положення буде відстоювати П.Юркевич). Це й не дивно, адже «розумова» традиція має глибокі коріння в українській філософській культурі. Проте специфіка українського способу філософування полягає в тому, що розум жорстко не протиставляється вірі, він розглядається скоріше як божественна якість, яка має вести людину до віри. Українській філософській думці притаманна ідея «духовного розуму» (термін, запропонований С.Б.Кримським), яка поєднувала емоційний початок з раціоналістичним, визначаючи розум як атрибут Бога. В межах цієї традиції знаходиться й філософське вчення Г.Сковороди.

«Серце» у Сковороди має екзистенційне забарвлення, якщо розуміти екзистенцію як висвітлення, відображення внутрішнього сенсу буття людини. Людина, за Сковородою, може творити власне буття (екзистенцію) через здійснення свободи вибору між Добром та Злом, які спочатку існування роду людського ведуть космічну боротьбу за її душу. Духовна, «внутрішня людина», є вільною від вад матеріального світу, вона відкидаючи все зовнішнє і, керуючись «чистим серцем», наближується до свого Творця, стверджуючи цим перемогу добра та світла.

Література:

1. Шинкарук В. І. Філософія Григорія Сковороди / В. І. Шинкарук. – К., 1972. – 309 с.
2. Мишанич О. В. Григорій Сковорода і усна народна творчість / О. В. Мишанич. – К., 1976. – 150 с.
3. Шевчук В. Пізнаний і непізнаний сфінкс Григорій Сковорода сучасними очима. Роздуми / В. Шевчук. – К., 2008. – 525 с.
4. Барабаш Ю. «Знаю человека...» Григорій Сковорода: поезія, філософія, життя / Ю. Барабаш. – М., 1989. – 333 с.
5. Горбач. Н. Невідомий Сковорода / Н. Горбач. – Л., 2002. – 150 с.
6. Редько М. П. Видатний філософ – гуманіст (до 250- річчя з дня Г. С. Сковороди / М.П. Редько. – К., 1972. – 47 с.
7. Баглій Д. Український мандрівний філософ Григорій Сковорода / Д. Баглій. – К., 1992. – 469 с.
8. Ольшанський І. Григорій Сковорода. Місія посланця / І. Ольшанський. – Луцьк, 2008. – 158 с.

Титенко М.В.

ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ Г. СКОВОРОДИ У ПОГЛЯДАХ НА ОСОБИСТІТЬ

У творчості Г. Сковороди провідною тенденцією є протест проти духовного поневолення людини, прагнення правової, соціальної і майнової рівності, мрія про вільну людину, її вільну працю і щастя.

Сковороду, як вихідця з простих українців, цікавила проблема розвитку особистості і суспільства в цілому, шляхи його раціонального і справедливого вдосконалення, моральний та естетичний ідеали, що найбільшою мірою відповідають і сприяють природному розвитку й вічному й нестримному прагненню людини до прекрасного і доцільного.

Будучи «аристократом духу», Сковорода пропагував ідеї гуманізму і свободи для людей із середовища трударів. Навчаючись у Києво-Могилянській академії, глибоко засвоїв знання з гуманітарних наук, класичних і новоєвропейських мов, літератури і філософії, зокрема, з філософських систем Декарта, Вольтера, Лейбніца.

Як філософ Сковорода стояв на позиціях пантеїзму. «Природа, – писав він у трактаті «Алфавіт ілі буквар мира», – єсть первоначальная всему причина і самодвіжущая пружина».

Сковорода створив теорію «трьох світів»: макрокосмосу, що складається з багатьох малих світів; мікрокосмосу (світ людини) і символічного (біблійного) світу. Бог існує як внутрішнє начало речей, «первопричина» всього сущого. Логічним продовженням «трьох світів» є «дві натури» – видима і невидима. Видима – лише тінь вічного «древа життя». Його тлінна невидима натура являє собою дух.

Будучи на рівні раціоналістичних, просвітницьких шукань свого часу, мислитель славить могутність розуму. Відзначає велику роль природничих наук у пізнанні світу. Зокрема вчень Джордано Бруно, Миколая Коперніка.

Головним у світогляді Сковороди, його стрижнем, була концепція людини з провідною ідеєю гармонійного розвитку особистості. Помітне місце у цій антропологічній концепції належало символі «петри» (каменю) як духовному центрові недосконалої, відкритої різноманітним зовнішнім впливам душі, яка в кінцевому підсумку повинна знайти себе саму.

Перед Сковородою в ті часи поставала ілюзорна картина суспільного буття; рівність і свобода уявлялась природженою властивістю людини як вищого творіння природи.

Для гармонійного розвитку людини найважливішим, за Сковородою, є принципи правової і моральної свободи, яку він цінує понад усі блага і якій співає урочистий гімн.

Сковорода, на відміну від інших філософів, які розглядали народ як інертний, пасивний феномен, якому необхідні мудрі вершители його долі, проголосив своїм життєвим і філософським принципом «жребій з голяками».

Філософ саме в простих людях шукав опору і горючий матеріал для своїх ідей, прагнув внести в їх середовище чисті, благородні помисли.

Для впровадження гармонійного розвитку особистості Г. Сковорода пророчив зміну тодішньої феодальної системи. «Весь світ спить. Пора прокинутись», – пророче сказав Григорій Савич.

Творчість Г. Сковороди, починаючи з циклу «Сад божественних пісень» і закінчуючи останніми філософськими трактатами й листами, пройнята ідеєю людської рівності, критикою паразитизму експлуаторських класів, любов'ю до

людей праці, тих, хто «в поті чола» заробляє свій хліб насущний; полум'яним патріотизмом.

Г. Сковорода стверджував, що високі моральні якості людини – це, передусім, результат істинного знання, це добрі вчинки людей. А добрі вчинки – в мудрості, бо й сама мудрість є джерелом усіх добродієностей. «Як глупота є мати всіх пороків, в тому числі і пиhi, так мудрість є справжня мати як інших чеснот, так і скромності».

Виступаючи на боці народу-сіроми, Сковорода широко використовував народну творчість, порівнюючи її з тритисячолітньою піччю, що випікає і «не опально зберігає своє багатство».

У циклі віршів «Басні Харківськіє» Сковорода обстоює думку про необхідність для людини бути на «своєму місті», там, де вона найкраще може себе виявити. Але ж для цього людина повинна спочатку вивчити свою «натуру». Багато хто з людей, каже Сковорода, починають хороші справи, але ж не доводять їх до завершення саме тому, що це не відповідає їхній натурі.

Людяності, чесності, скромності і благородству вчить Г. Сковорода в байках «Ворона й чиж», «Алмаз й смарагд», «Голова й тулуб». Високе достоїнство людини, простота – лейтмотив багатьох віршів поета.

Проти хижацтва і дармоїдства спрямовано вістря байки «Пчела й шершень». У написаній пізніше збірці поезій «Сад божественних пісень» поряд з глибоко ліричними віршами про природу рідного краю є поезії соціального змісту. А деякі з них мають виразну антимонархічну тенденцію. Так в одному з них використовується символічний образ вихору, що розвіє ненависний поетові світ «царей і лиходеїв».

Проти соціальної несправедливості існуючої бюрократичної системи, що принижує людську гідність, спрямовано й основний пафос відомого вірша «Всякому городу нрав і права».

За Сковородою добро, мудрість, сердечна щирість, а отже, – і щастя не існують у готовому вигляді, а виробляються людиною у процесі життя, насамперед, трудової діяльності. Природна мрія людини про душевну рівновагу, за Сковородою, повинна «трудолобієм утверджатися». Разом з тим жадібність, користолюбство, невідповідність людини своєму призначенню, посаді згубно відбивається на ній самій.

Торкаючись питань про зміст людського буття, Сковорода вважав, що неминучий фінал життя людини не страшний тому, хто прожив його чесно. Звідси і бачення Сковородою основ розвитку суспільства – чесність, мир, любов, дружба, праця.

ІДЕЯ «СРОДНОЇ ПРАЦІ» В СПАДЩИНІ Г.С. СКОВОРОДИ

Г. Сковорода випередив свій час насамперед своїми філософськими поглядами, світосприйняттям та думками. Педагог за покликанням, він бачив своє завдання у вихованні працьовитої, чесної, морально досконалої людини. Філософ-просвітитель на перший план у своїй діяльності висував людські проблеми, простежував і аналізував стосунки людини із суспільством. Адже цілком справедливо вважав, що щасливим може бути тільки той народ, в якого щаслива кожна особа. Яке ж суспільство, за Сковородою, можна вважати ідеальним? Суспільство, в якому кожна людина знайшла своє місце і займається «сродною» працею, розкриваючи, творячи себе і світ навколо себе. Тоді ця людина щаслива.

Ідея «сродної праці» – основа філософських поглядів Г. Сковороди. Спостерігаючи події у суспільстві та побуті, видатний мислитель знайшов для себе причину проблем, що його оточували. Г. Сковорода бачив талановитих селян, що могли б стати видатними художниками, письменниками або музикантами, але були приречені працювати фізично. До того ж найчастіше вони працювали не на свою родину, а на панському полі. Бачив філософ і бездарних чиновників, що обіймали високі державні посади, керували цілими містами, не маючи до того ані здібностей, ані освіти, ані бажання давати людям користь. Ними керувала хіба що жаждоба грошей та влади.

Ідея «сродної праці» Г. Сковороди дуже проста, її можна сформулювати кількома словами. Проте вона має в собі глибокий філософський зміст і є шляхом вирішення багатьох проблем навіть сучасного суспільства. Ця ідея полягає в тому, що людина має займатися у житті тим, до чого вона має хист і здібності, до чого відчуває прагнення та натхнення. Свої ідеї Сковорода відобразив у байках «Бджола та Шершень», «Жаби», «Жайворонки», «Колеса часовії».

Наприклад, у відомій нам байці «Бджола та Шершень», Бджола – «символ мудрої людини, яка в природженому ділі трудиться» – промовисто говорить до ледачого Шершня, що улюблена праця може просто приносити задоволення:

«Нам незрівнянно більша радість збирати мед, аніж його споживати. До сього ми народжені і будемо такі, доки не помремо. А без сього жити, навіть купаючись у меду, для нас найлютіша мука».

У байці «Жаби» письменник підкреслює протилежність життєвих інтересів простого народу і панівних верств суспільства. Багатство, на думку Сковороди, ненадійне, тимчасове, і тільки «чесне ремесло», як джерело, дає людині тривку основу для життя.

«Колеса часовії» — байка, яку письменник присвячує тим, хто зневажає працю інших, не розуміє і не цінує її. Ця думка впливає з діалогу між двома коліщатами годинника. Одне з них спитало другого:

« — Скажи мені, а чого ти гойдаєшся не так, як ми, а в інший бік?

— Мене,— відповіло Друге,— так зробив мій майстер, і сим я вам не лише не заважаю, але ще й допомагаю, аби наш годинник мав єдиний шлях по сонячному колу.»

Годинник, у якому коліщатка, що обертаються в різні боки, забезпечують його нормальний хід, — таке образне порівняння застосовує Сковорода до ідеалу майбутнього суспільства, де всі працюватимуть по «сродності».

Сковорода піднісся до філософського осмислення праці, він розумів її внутрішню потребу для людини, побачив у ній красу, розвивав думки про «сродну» працю, тобто про природжену здатність кожної особистості до того чи іншого заняття.

У ХХІ столітті ми спостерігаємо розвиток науки, технічний прогрес, великі зміни у житті. Ми бачимо безупинний розвиток, але ж ми не можемо спрогнозувати, наскільки збільшилися б темпи цього розвитку, якби у нашому суспільстві по-справжньому запрацювала ідея «сродної праці». Бо і нині хтось не може дозволити собі здобути освіту, хтось не може зробити кар'єру, бо має талант, але не має зв'язків... На мою думку, Г. Сковорода і справді був геніальним філософом, адже він зміг побачити і теоретично вирішити дуже гостру проблему, що актуальна навіть сьогодні. А втілити цю ідею в життя — то вже справа прийдешнього покоління та наших нащадків.

Наздратенко М.Л.

**АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ «ДРУЖБА» У
ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНОМУ ВИМІРІ
Г.С. СКОВОРОДИ**

*«Схильність до дружби ні куплею, ні проханням,
ні насиллям не досягається...»
«Дружать тільки з тими, до кого відчувають
особливе духовне ваблення»
Г. Сковорода*

Важкі часи переживає сучасне суспільство, у якому панують такі проблеми, як: алкоголізм, наркоманія, соціальна несправедливість, корупція, проблеми у сфері медицини, екології, економічні проблеми, техногенні катастрофи. Все гучніше лунають голоси науковців, громадських діячів, практиків про наростання духовно-моральних кризових явищ в нашому суспільстві, падіння престижу науки, освіти, культури, мистецтва. Тому найактуальнішим на сучасному розвитку суспільства є питання відродження духовності, яка є запорукою гармонійного розвитку людини, її стосунків зі світом, усвідомлення відповідальності перед суспільством за свої вчинки та дії, а також відповідальності перед власною совістю.

Одним з найважливіших аспектів духовності є дружба та любов поміж людьми.

Дружба – це безкорисливі взаємовідносини між людьми, засновані на довірі, щирості, взаємних симпатіях, спільних інтересах і захопленнях. У справжній дружбі присутні любов, повага, взаємодопомога.

До такого феномена, як дружба, зверталися й звертаються письменники й художники, музиканти та філософи. Проблему дружби активно розробляють сучасні науковці. Особливий інтерес становить праця А.А. Івіна «Філософія любові». Грунтовним є також дослідження І. Шмерліної, яка у своїй роботі «Дружба як духовна та соціальна реальність» описує отримані на основі соціологічного опитування такі ознаки дружби:

1. Безумовна допомога, взаємовиручка в складних життєвих обставинах.
2. Відданість, самовіддане ставлення один до одного.
3. Почуття сердечної близькості, психологічне тяжіння до людини, прихильність, порівняна з найближчими родинними стосунками.
4. Емоційний комфорт у присутності один одного.
5. Емоційна підтримка, співпереживання, можливість бути вислуханим і зрозумілим, отримати пораду .
6. Духовна спільність, близькість за світовідчуттям, поглядами, інтересами.

Зупинимось на питанні, що є концептом «дружба» у філософсько-етичному вимірі Григорія Сковороди.

Одними з найважливіших аспектів духовності Г.С. Сковорода вважав дружбу та любов між людьми, моральні чесноти в їх стосунках. Так, у трактаті «Начальная дверь к християнському добронравію» він пише про те, що Божа

«премудрість», «напечатаясь на душе нашей, делает нас із диких і безобразних монстров іли уродов, человеками, то єсть звірками, к содружеству і помянутим сожительствам годними, незлобливими, воздержаними, великодушними і справедливими. А єслі уже она вселилась в сердечні человеческіє склонності і тогда-то бивает в душе непорочность і чистосердечіє, как би райский некий дух і вкус пленяющій к дружелюбію. Она различает нас от зверей милосердієм і справедливостію, а от скотов – воздержанієм і разумом...»

Саме у листі до свого учня (від вересня 1762 р.) М. Ковалинського філософ розкриває моральні витоки дружби – «дружелюбія» між людьми: незлобливість, помірність «воздержаніє», великодушність, милосердя, справедливість і розумність – чи не цих моральних якостей бракує зараз представникам українського суспільства?

Виходячи з цих загальнолюдських моральних критеріїв, він витлумачує своє розуміння дружби. Однією з важливих передумов дружби, на його думку, є єдність уподобань і занять, яким присвячує себе людина. Філософ висловлює впевненість у тому, що для повної та істинної дружби, яка єдина найбільше пом'якшує прикрощі життя і навіть оживлює людей, потрібна не лише прекрасна добродієність і подібність не самих тільки душ, але й занять.

Та все-таки подібність душ і моральні чесноти Сковорода ставить на перше місце у дружній прихильності і симпатіях однієї людини до іншої. Саме в цьому він зізнається своєму юному другові у згаданому листі, пишучи про те, що він любив би його, навіть якщо б він зовсім був неосвіченим і простим, любив би саме за ясність його душі і за прагнення до всього чесного.

Отже, Сковорода розглядає дружбу ширше, ніж прихильність однієї людини до іншої на основі спільних інтересів. Він надає цьому поняттю важливого соціального сенсу, що простежується у його вищевказаних словах про те, що дружба робить людей здатними до співіснування, робить їх «воздержними, великодушними і справедливими».

Розуміння дружби Сковородою нагадує біблійну ідею любові людини до ближнього як запоруки правильного та гармонійного буття. Можливо, саме ця біблійна теза і є основою думок філософа про дружні стосунки між людьми, адже творчість Сковороди відзначається неабиякою зацікавленістю книгами Святого Письма. Цей факт підтверджується неодноразовим посиланням письменника на текст Біблії як на найвищий авторитет.

Таким чином, слово «дружити» співпадає у даному випадку зі словом «любити», а якщо любиш, то не будеш намагатися скривдити, а навпаки – робити добро і турбуватися про добробут того, кого любиш. Тому, на нашу думку, запорукою щасливого кохання й виступає дружба. Шлях до такого кохання – любов до ближнього – дружба, а потім – кохання.

Сковорода у своїх афоризмах дає практичні поради щодо правильної поведінки людини: «Ні про що не турбуватись, ні за чим не турбуватись – значить, не жити, а бути мертвим, адже турбота – рух душі, а життя – се рух». Неможливо любити, не турбуючись про того, кого любиш, неможливо любити когось, а жити тільки для себе і тільки своїми інтересами.

Справжня любов та дружба повинні базуватися на лояльності та великодушності, на вмінні прощати: «Похибки друзів ми повинні вміти виправляти або зносити, коли вони несерйозні».

В той самий час Сковорода закликає бути обережними, адже підступна людина може скористатися дружнім ставленням до неї: «Нема нічого небезпечнішого за підступного ворога, але нема нічого отрутішого від удаваного друга».

Але все ж таки, якщо внутрішній світ людини сповнений любов'ю, дружньою налаштованістю до тих, хто її оточує, то ця людина є щасливою. «Маючи друзів, вважай, що ти володієш скарбом», – пише Сковорода у листі до М.І. Ковалинського і далі наводить слова Сенеки про те, що ніщо так не радує, як вірна дружба. Філософ дорожить друзями, стосунками з людьми: «Людська душа і друг цінніші за все інше».

Дружба – це єдина душа двох людей: «Коли ми хочемо когось назвати справжнім другом, говоримо, що наша душа і його душа одне». Цінуючи дружбу, Григорій Савич в листі до М. Ковалинського пише, що «друг найліпша прикраса життя». А дружба, «супроводжуючи життя, не тільки додає втіхи і чарівності його світлим сторонам, але і зменшує страждання».

Важливе місце у Сковороди серед усіх морально-етичних понять займає любов. У сучасних лексикографічних джерелах любов розглядають як «почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; кохання; повага, шанобливе ставлення до людини; внутрішній духовний потяг до чого-небудь». У розумінні Сковороди, любов «поєднує, будує, творить. Бог – любов. Мертвою є душа, позбавлена істинної любові, тобто Бога. Всі дарунки є ніщо без любові. Що дає основу? Любов. Що творить? Любов. Що зберігає? Любов, любов. Що дає насолоду? Любов».

За Сковородою, любов – це й заняття улюбленою справою, що приносить втіху: «Хто по-справжньому що-небудь любить, той, доки любимий предмет з ним, не відчуває, здається, від цього особливого задоволення, але як тільки цього предмета не стане, як він вже переживає найжорстокіші любовні муки. Чому це? Тому що коли не любити всією душею корисних наук, то всякий труд буде марним».

У Сковороди любов асоціюється з люблячою душею: «Що може бути солодшим, як коли тебе любить і прагне до тебе добра душа? Далі Григорій Савич продовжує: «Я не люблю ніякого дару, якщо він не пов'язаний з любов'ю

і доброзичливістю». Душу, яка любить, він цінував більше, за його словами, «ніж піраміди, мавзолеї та інші царські пам'ятники. А що є благороднішим від благородної душі і що є більш вічне? Любов є плодом духовним». Тобто філософія Сковороди базується передовсім на внутрішньому світі людини, на її моральних якостях, на перевазі духовного над матеріальним. Так, у пісні 12 («Сад божественних пісень») філософ заперечує багатство. «Любов не може бути вічною і міцною, якщо породжується тлінними речами, тобто багатством».

Отже, концепт «дружба» Г. Сковороди сьогодні може бути актуальним під час вирішення проблеми людської духовності та моралі. Адже людей робить людьми тільки дух і духовність. Відсутність духовності призводить до відсутності чіткого бачення майбутнього, маніпулювання людьми та людською свідомістю. Українці – нація, у якої через тисячоліття великих втрат та нещадного пригноблення збереглися Дух та Духовність, що є основою їхнього внутрішнього світу. Якщо додати до цього сильну волю сучасних українців, ми зможемо об'єднатися у глобальну націю і збудувати державу миру та добробуту.

Примирити себе з самим собою, себе – з іншими, інших – з державою, державу – зі світом, а значить проявити дружелюбність – найбільше благо для України. Але треба, щоб кожен починав із себе. Кожен повинен зрозуміти, що головні наші проблеми – у недовір'ї один до одного, а головні наші перемоги – в повазі один до одного, взаємодопомозі, милосерді, підтримці та взаєморозумінні – у всьому, що зветься дружбою.

Можливо, що насправді для щастя потрібно не так вже і багато, варто тільки знайти любов в собі і подарувати її іншим? Сковорода писав: «Шукаємо щастя по країнах, століттях, а воно скрізь і завжди з нами і як риба в воді, так і ми в ньому, і воно біля нас шукає нас самих. Нема його ніде від того, що воно скрізь. Воно схоже до сонячного саява – відхили лише вхід у душу свою».

Маркова А.М.

Г. СКОВОРОДА – ВИДАТНИЙ МУЗИКАНТ, КОМПОЗИТОР, СПІВАК

Важливу роль у розвитку української пісні-романсу відіграла музично-поетична творчість видатного українського філософа й письменника Григорія Сковороди.

Майстер гри на сопілці, флейті, скрипці, клавесині, цимбалах, бандурі, лірі, органі; уставник Імператорської Петербурзької Придворної співацької капели, він є автором ряду популярних у свій час кантів і солоспівів, музику до яких він складав сам. Щоправда, мелодій своїх пісень Сковорода не записував, відомо лише, що він виконував їх у супроводі різних інструментів.

Музичні здібності Григорія виявилися, як і в усіх українців, через велику любов до народної пісні. Ще змалку хлопець тішився розповідями і співами кобзарів, бандуристів та лірників. Переймав від них ази гри на бандурі, повторював на сопілці мелодії, почуті в їхньому виконанні. Хотів навіть піти поводитирем сліпого бандуриста, але батьки не погодилися.

Один із його біографів засвідчував, що Григорій любив наодинці мандрувати луками і гаями, спостерігати живу природу й слухати її музику, а вдома також усамітнювався і повторював з пам'яті почуте. Оволодівши грою на сопілці, опанував флейту. Мати любила слухала, як син своїм чистим голосом виводив почуту в дячка пісню. Деколи навіть сусіди сходилися послухати молодого співака. Коли Гриць залишався на самоті, то пробував переінакшувати мотив пісні, прислухався, як вона звучить голосом сопілки.

Вступивши до Києво-Могилянської академії (1738 р.), Сковорода особливо цікавився поезією і музикою. Це був час розквіту віршованої драми, що мала велике значення в естетичному розвитку спудеїв. Їхніми зусиллями вистави гралися в академії і навіть виносилися за академічні стіни. Масові дійства зазвичай відбувалися на майдані на Подолі. Тут вдало виконувалися інтермедії з народними співами та жартами. До них був охочий і Григорій. Він добирав на флейті мотиви пісень. Улюбленою була пісня легендарної Марусі Чурай «Котилися вози з гори».

На такі театралізовані дійства сходилися подільські ремісники, міщани. Часом тут з'являлися мандрівні дяки та кобзарі. Григорій годинами міг стояти біля кобзаря, прислухаючись до його співів.

У визначені дні Григорій співав у великому академічному хорі, який славився на всю імперію. Хор переважно виконував духовні співи в академічному храмі, а також брав участь у драматичних дійствах.

Завдяки музичним здібностям і чудовому голосу дев'ятнадцятирічного студента було відряджено в Петербург до Придворної хорової капели, в якій він співав майже два роки. Григорій оселився в придворних добудовах, де мешкали в тісних кімнатах, позбавлених будь-яких зручностей, по кілька чоловік двірського почту. Різким контрастом були розкішні палаци і бідність царського задвір'я, де жили ті, хто мав потішати співами імператрицю та її приспівників.

Г. Сковороді випала нагода познайомитися з О. Розумовським, що був фаворитом цариці Єлизавети. Той зацікавився музичними здібностями юнака, хотів наблизити його до себе, зробити популярним, але Григорій скромно

відмовився від усіх привілеїв. Про інше мріяв Сковорода і через те й шукав самотності на березі Неви. Посилав у звуках флейти свою любов і печаль в Україну, ніби прагнув полинати туди.

Незабаром Києво-Могилянська академія вітала у своїх стінах імператрицю. Під час зустрічі спудеї насмілилися повести розмову про свого однокурсника Сковороду, просили повернути його для продовження навчання в академії. Бажаючи чимось добрим показати себе перед академістами, цариця обіцяли задовольнити прохання.

Невдовзі Сковорода повернувся в Україну і продовжив навчання у Києво-Могилянській академії. Григорій не розлучався з музикою на жодному етапі свого свідомого життя. Як домашній вихователь сина хуторянина Степана Томари Василя в селі Ковраї, він не лишень навчав того читанню, письму, рахунку, співам та грі на сопілці, а й створив за участю селянських дітей-пастушків квартет сопілкарів, який злагоджено виконував народні мелодії. Він також навчав Ковраївську молодь співати нових пісень, іноді добираючи до них власні вигадані мотиви. Навколо нього утворилася справжня сільська капела, що розучила багато колядок і щедрівок.

Сковорода передбачав, що пісня, написана для протонародного загалу, залишиться з його іменем, надихатиме людські серця на величне й прекрасне. І не помилився, бо лірники і кобзарі рознесли по всій Україні ковраївські пісні Сковороди: сповнену громадянської наснаги: «Всякому городу нрав і права» та глибоко ліричну «Ой ти, пташко жовтобока». Однак справжньою поетичною перлиною ковраївської весни Сковороди стала ода «Про свободу».

Поетичні твори Сковороди були надзвичайно популярними серед простого народу й передової частини української інтелігенції. Панівна верхівка намагалася переманити його на службу до себе, обіцяючи привілеї та матеріальні вигоди, але Сковорода залишився вірним своїм переконанням до кінця життя. Після звільнення з посади викладача Харківського колегіуму «за оригінальність і новизну» у викладанні Сковорода став мандрівним філософом і музикантом. Він навчав селянських дітей грамоті, письму, співам, грі на сопілці, проводив культурно-освітню роботу серед населення і цим намагався підняти моральний рівень простого народу.

За життя Г.С. Сковороди його пісні не друкувалися. Але простий люд співав їх по Україні. Ці пісні і досі в народних «редакціях і переробках» побутують у народі. Активними популяризаторами музичного доробку Г.С. Сковороди були мандрівні народні співці-кобзарі, лірники, бандуристи, які виконували його твори на велелюдних майданах, у містах і селах. Лише деякі з його пісень були вміщені у рукописних збірниках кінця XVIII — початку XIX століття.

Г.С. Сковорода писав духовні твори, поклав на музику деякі псалми, а також і стихирі, що співаються на літургіях. Ці твори сповнені гармонії – простої й поважної, що глибоко проникала в душу. Колишній професор Петроградської духовної академії В.Карпов про це писав так: «Живучи в Києві, я мав нагоду чути співи, автором яких вважали Сковороду. Ці співи не введені до церковного вжитку, а виконуються келійно, на приватних зібраннях київського духовенства, що кохало свій край». У статті «Три пісні Сковороди» стверджується, що його пісні українські сліпці-лірники, кобзарі і бандуристи-виконували під назвою «Сковородинські веснянки».

І. Срезневський зазначав, що сольний спів та інструментальне виконання різних мелодій для Григорія Сковороди були постійним заняттям. Він не відмовлявся від них і в останні роки свого життя. На схилі літ, перебуваючи на Слобожанщині, він любив відвідувати садибу одного старого чоловіка. Бували там і музичні вечірки, на яких Сковорода займав перше місце, співаючи «примо», а через ослаблення голосу тяжкі «соло» догравав на своїй флейті, як називав тоді удосконалену ним сопілку. Для нього спів був дійством. Тоді душа його, здавалося, говорила з Богом... Флейта була постійною супутницею його мандрів. Переходячи від міста до міста й від села до села, він завжди співав дорогою або діставав свою флейту і вигравав на ній свої сумні фантазії.

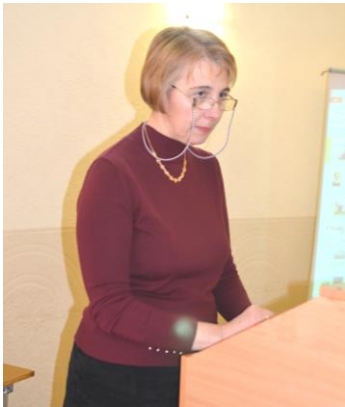
Як вважають дослідники, пісні Сковороди виконували не лише мандрівні сліпці-бандуристи, але й більш численні гурти, зокрема, хор «малолітніх півчих», яким керував у кінці XVIII століття видатний український композитор А. Ведель. У цілому пісенна творчість Г.С. Сковороди відіграла важливу роль у розвитку української пісні-романсу.

Свою поетичну творчість Г.С. Сковорода зумів гармонійно поєднати з музичною. Він дбав, щоб слово звучало мелодійно, як його гра на флейті чи скрипці. Флейта допомагала добирати рими, надавати словам гармонійної злагодженості. Кожен рядок його вірша підпорядковувався законам внутрішнього музичного звучання. Поет тонко відчував гармонію художнього слова і музичного звуку.

Він зумів розширити рамки світської інтимної лірики і створив зразки лірики громадянської, філософської та пейзажної, навіяної картинами величної природи, перетворивши своє багатозвучне поетичне слово в мелодійно-дзвінкі пісні.

У своєму житті Григорій Сковорода прагнув усамітненості, любив села, хутори й пасіки, йшов у дубові гаї до чистих джерел, де легко дихалося, вільно думалося, де мальовнича природа надихала на створення нових поезій, гармонійних мелодій. Не прийняв мудрець світських чинів, за життя не видрукував жодного свого твору, але його тихий голос будив наш підневільний народ, втішав серце піснями, дарував надію.

Сковорода вчив: пізнати себе – значить пізнати свій духовний світ, виробити такі морально-етичні засади, як: доброта, правдивість, чесність, справедливість. Пізнати себе – значить знайти в собі природну схильність до тієї чи іншої праці, яка потрібна і корисна не тільки для окремої людини, а й суспільства. Наш сьогоднішній захід підтверджує, що Сковорода пізнав себе не лише як філософ і поет, а і як музикант, залишивши по собі неабиякий спадок в українській музиці.

Капран С.Б.

«ПІЗНАЙ СЕБЕ»: НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Заключне слово

Григорій Савич Сковорода «був і зостанеться на всі часи українським мудрецем». Але чи має його «Пізнай себе» національний вимір?

Цікаву відповідь на це запитання дав у 19 столітті український письменник молдавського походження Александру Хиждеу в нарисі «Григорій Варсава Сковорода». Він стверджував, що український філософ розробив концепцію троїстого самопізнання, тобто пізнання себе як особи, як громадянина та як власне людини. І навіть наводив красномовну цитату з твору Сковороди «Симфонія про народ»: «Кожен мусить пізнати свій народ і себе в ньому. Чи ти рус?.. Будь ним... Чи ти лях? Будь ляхом. Чи ти німець? Німечествуй. Француз? Французствуй. Татарин? Татарствуй. Усе добре на своєму місці й своєю мірою...»

Ідея самопізнання в українській традиції і до Сковороди, і після нього справді передбачала «пізнання свого народу й себе в ньому». Сковородинське «Пізнай себе» передбачало «пізнання свого народу й себе в ньому» вже хоча б тому, що на противагу просвітницькому гаслу: «Всі люди рівні» – наш філософ стверджував: «Усі люди різні». І, ясна річ, кожна людина найбільше любить свій народ. Та любов Сковороди до України була така ревна, що не раз викликала подив, а то й роздратування. Принаймні відомий український письменник і журналіст Іван Верне під час першої зустрічі зі Сковородою був такий вражений цією «надзвичайною любов'ю» філософа, що навіть посперечався з ним. «Діоген, – згадував пізніше Верне, – з усіх народів Греції вважав за людей одних тільки спартанців; Сковорода найбільше любив українців...».

Але чому? Відповідь на це запитання знаходимо в притчі «Убогий Жайворонок». Тут філософ змальовує образ України як краю, де «оселилася простота й царствовала дружба, що робила мале великим, дешево дорогим, а просте приємним». І саме сюди, в Україну, приходять Божа Діва-Істина, втікаючи від світу, що потонув у гріхах.

«Убогий Жайворонок» – це алегорія про «сродність», тобто природність, українців до добра та про їхню «несродність» до зла. І мудрий жайворонок Сабаш, і працюватий дятел Немес, і навіть нерозважливий тетервак Фридрих, на відміну від нетопирів чи яструбів, зроду добрі. Прикметно, що саме тут зринає в Сковороди опозиція України й Росії. «...Не дивуйся, друже, що тетервак названий Фридрихом, – каже філософ, даруючи притчу своєму приятелю Федорові Диському. – А якщо досадно, то згадай, що всі ми такі. Усю ж бо Малоросію Великоросія називає тетерваками. Чого ж соромитись! Тетервак, звісно, – птах немудрий, але й не злобивий. Не той дурний, хто не знає..., а той, хто знати не хоче». Одне слово, гасло «Пізнай себе» означає для українця, зокрема, усвідомити своє добре серце, щоб не стати чужим своєму роду, бо, як каже філософ, «кожен народ..., мов та пшениця, може час від часу вироджуватись...».

Сковородинське «пізнай себе» як українця мало і має чимало послідовників.

Пригадаймо фінал «Наталки Полтавки» Івана Котляревського. Пан Возний на прізвище Тетерваковський, таки ж не став чинити зла, згадавши, що він «от рожденія... расположен к добрим ділам», а хор уславлює всіх полтавців як добродіїв. «Наталка Полтавка» – це варіація на тему «Убогого Жайворонка» Сковороди, а її основна ідея – «сродність» української людини до добра. Возний – таки справді, як казали колись Олександр Русов, Микола Плевако, Михайло Грушевський та інші, «тип сквородинця», втілення «добрих традицій старої України», а сам Котляревський належав до «учнів Сковороди».

«Учнями Сковороди» були Кирило-мефодіївські братчики з їхнім культом свободи й месіанською візією України. Пантелеймон Куліш вбачав у Сковороді схожого на себе гордого одинака; у Тараса Шевченка похмурий філософський початок комедії «Сон» – «у всякого своя доля...» – явно навіяний віршем Сковороди «Всякому городу нрав і права»; Микола Костомаров стверджував, що «кожен освічений українець знає» Сковороду.

Літературознавець Сергій Єфремов зазначав, що в ХІХ столітті «сковородинство» було в Україні «немов познакою культурної людини».

Та ще більшу вагу мав Сковорода в Україні ХХ століття. Він був культовим для нашого модернізму. Недарма один із теоретиків «Української хати» Андрій Товкачевський, розглядаючи життя та ідеї філософа, писав:

«Природа створила Сковороду, мабуть, тільки заради того, щоб пересвідчитись у власній здатності «творити не лишень нікчемних фіглярів, а й богів».

Василь Барка говоритиме про Сковороду як про «найбільшого після перших отців Церкви християнського філософа світу». Дмитро Донцов присвятить останні дні свого життя праці над статтею «Дороговказ Григорія Сковороди нашій сучасності» – прикінцева сторінка рукопису так і залишилась у його друкарській машинці...

Саме в ідеях Сковороди можна вбачати коріння культурного й політичного супротиву українських шістдесятників. Пригадаймо хоч би образ Сковороди-«перворозуму» в «Індустріальному сонеті» Миколи Вінграновського, варіації на теми Сковороди у Василя Симоненка, Івана Драча, Бориса Олійника, Дмитра Павличка, «Сад нетанучих скульптур» Ліни Костенко, поезію Василя Стуса, який називав філософа одним зі своїх «найкращих друзів», публіцистику Івана Дзюби та Євгена Сверстюка, сквородинські розвідки Валерія Шевчука...

Наші сучасники теж звертаються до Сковороди. У пошуках різного: Оксана Забужко шукає domeжну повноту буття, яку називає «третім рівнем свободи»; Юрій Андрухович – предтечу хіпі; Володимир Єшкілев – постмодерну театральність; Юрій Іздрик – супротив... І як не повірити Сергію Жадану, який нещодавно на мистецькому фестивалі «De libertate» сказав: «Сковорода – це вічне».

Одне слово, у пошуках власної ідентичності ми дедалі частіше звертаємося і будемо звертатись до Сковороди.

Головний педагогічний принцип Сковороди – розвиток природних здібностей людини.

Зміст людського буття бачив у самопізнанні.

Засуджував усілякі спроби розпалювання ворожнечі між народами.

У майбутньому суспільстві вважав необхідними відносини братерства і любові.

Щастя людини вбачав у праці, яка відповідає її природним нахилам.